

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 3, Kasım/November 2025]

Ayşegül SEKMAN

<https://orcid.org/0000-0002-5588-7572>

Dr. Öğr. Üyesi.

aysegul.sekman@ahievran.edu.tr

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

<https://ror.org/05rrfpt58>

Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Sadri Ertem'in *Çıkrıklar Durunca* Romanında Yabancılaşma

Alienation In Sadri Ertem's Novel "Çikriklar Durunca"

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 21.05.2025

Kabul Tarihi | Date Accepted: 21.10.2025

Yayın Tarihi | Date Published: 23.11.2025

Atıf | Citation

Sekman, A. (2025). Sadri Ertem'in *Çıkrıklar Durunca* Romanında Yabancılaşma. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(3), 1702-1721. <https://doi.org/10.34083/akaded.1703255>

Sekman, A. (2025). Alienation in Sadri Ertem's Novel *Çıkrıklar Durunca*. *Journal of Academic Language and Literature*, 9(3), 1702-1721. <https://doi.org/10.34083/akaded.1703255>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme Review Reports	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) Double-blind. (Two External Referees)
Etik Beyan Ethics Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur Ethical principles were followed during the preparation of this study
Etik Kurul Belgesi Ethics Committee Approval	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir Article does not require an Ethics Committee Approval.
Etik Bildirim Complaints	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Benzerlik Taraması Similarity Checks	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans Copyright-License	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International

© Ayşegül SEKMAN | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)

Öz

Kökenleri çok eskiye dayanan yabancılaşma olgusu günümüzde etkisini hissettirmektedir. Felsefe, sosyoloji, iktisat, hukuk ve psikoloji gibi pek çok bilim dalının kesişim noktasında yer alan bu olgu edebî eserlerde tematik bağlamda işlenmiştir. Sadri Ertem'in toplumcu-gerçekçi çizgide kaleme aldığı eserlerinden olan Çıkrıklar Durunca yabancılaşma olgusu açısından zengin malzemeler sunar. Bu çalışmanın amacı Çıkrıklar Durunca romanını Karl Marx'ın yabancılaşma teorisi çerçevesinde ayrıntılı olarak analiz etmektir. Romanda Sanayi Devrimi'nden sonra dünyayı etkisi altına alan kapitalist sistemin o dönemin toplumsal yapısına olan etkileri kahramanlar aracılığıyla açığa çıkar. Bireysel ve toplumsal çatışmaların kurgunun merkezini teşkil ettiği roman Karl Marx'ın sistematik hâle getirdiği yabancılaşma teorisi bağlamında incelenmiştir. Köylü-işçinin yaşadığı ekonomik sıkıntılar, sosyo-ekonomik buhranların ortaya çıkardığı mezhep çatışması, insanların kendilerine tapacakları peygamberler var etmeleri, halkın gittikçe fakirleşmesi, doğa karşısındaki acizlik, köy ağasının özel mülkiyet ve kâr odaklı yaklaşımı romanın Karl Marx'ın yabancılaşma teorisine göre çözümlenmesine imkân sunmuştur. Köylülerin proleterleri ve köy ağası Sıddıkzade'nin kapitalisti temsil ettiği kurgusal metin bu iki kesim arasındaki toplumsal çatışma üzerine kurulur. Romanda yaşanan tüm sıkıntıların temelinde sosyo-ekonomik buhranlar ve ekonomik yabancılaşma bulunmaktadır. Karl Marx'ın teorisinin özünü oluşturan yabancılaşmış emek, işçi-işveren çatışması, meta fetişizmi, özel mülkiyet ve iş bölümü gibi kavramlar romanda yansımaları bulur. Endüstrileşme sonucunda el tezgâhlarının yerini seri üretimin alması, roman kahramanlarından Sıddıkzade'nin dokuma tezgâhlarına ve çıkrıklara el koyması, köylüyü sömürü nesnesi hâline getirerek pasifleştirilmesi, proleterleşmenin artması romanın Karl Marx'ın yabancılaşma teorisi ile doğrudan ilişkilendirilmesini sağlamıştır. Eşitlikçi bir toplum yapısının hedeflendiği bu teoriye uygun olarak yaşarken eşitlenemeyen yaşam koşulları kahramanların ölümüyle aynı düzeye gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm; Karl Marx; Roman; Toplumsal Çatışma; Yabancılaşma.

Abstract

The phenomenon of alienation, whose roots date back to ancient times, is making its impact felt today. One of Sadri Ertem's works written in a social-realist line, called Çıkrıklar Durunca offers rich material regarding the phenomenon of alienation. The aim of this study is to analyze the novel When the Spinning Wheels Stop in detail within the framework of Karl Marx's theory of alienation. In the novel, the effects of the capitalist system, which took over the world after the Industrial Revolution, on the social structure of that period are revealed through the heroes. The novel, in which individual and social conflicts constitute the center of the plot, has been examined in the context of the theory of alienation systematized by Karl Marx. The economic difficulties experienced by the peasants and workers, the sectarian conflict caused by socio-economic crises, people creating prophets to worship, the increasing impoverishment of the people, their helplessness in the face of nature, and the village lord's private property and profit-oriented approach have enabled the novel to be analyzed according to Karl Marx's theory of alienation. The fictional text, in which the peasants represent the proletarians and the village lord Sıddıkzade represents the capitalist, is built on the social conflict between these two segments. Socio-economic crises and economic alienation lie at the heart of all the troubles experienced in the novel. Concepts such as

alienated labor, employee-employer conflict, commodity fetishism, private property and division of labor, which form the essence of Karl Marx's theory, are reflected in the novel. While living in accordance with this theory, which aims for an egalitarian social structure, the unequal living conditions have reached the same level with the death of the heroes.

Keywords: Alienation; Capitalism; Karl Marx; Novel; Social Conflict.

Giriş

İnsanlığın geçmişten günümüze değin en büyük sorunsallarından biri olan yabancılaşma olgusu edebiyat dünyasında kendine yer bulur. Kökeni çok eskiye dayanmasına rağmen bu olgunun etkileri günümüze kadar devam etmiştir. Yabancılaşma olgusu sosyoloji, psikoloji, felsefe gibi farklı disiplinlerin inceleme alanları içerisinde yer alır.

Latince kökenli olan sözcük “alienus”tan gelir ve “başkası, yabancı” manasını taşır. Yabancılaşma, zihinsel rahatsızlıklarla ilişkilendirildiğinde kısmen yahut tamamen bireyin kendini kaybetmesi sonucu benliğine ve içerisinde yaşadığı topluma yabancılaşıp eylemlerinin kontrolünü kaybetmesi anlamına gelir. Pek çok Batılı dilde ruhsal bir hastalık olarak tanımlanır (Karaca, 2014, s.34). Yabancılaşmanın bireysel olduğu kadar toplumsal boyutları da önem arz etmektedir.

Yabancılaşma kavramının felsefi olarak gelişimi G.W.Hegel ile başlar ve bilhassa İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Marksistler, egzistansiyalistler ve psikanalizciler tarafından bir olgunun açıklanmasında yaygın olarak kullanılır. Esasında yabancılaşma kavramı Hegel’den önce Orta Çağ hekimleri ve papazları tarafından “cin çarpmış”, “artık insan değil”, “başka bir şey”, “delirmiş” anlamında kullanılmıştır. Bunun dışında ise kavram başka kültür, inanç ve geleneğin belirlediği insanlar ve yetiştiği toplumun değerlerini yadsıyanlar için kullanılır olmuştur. Hukukta mülkiyetin başka birine geçmesi, kendi yetkilerini başkalarına devretme, başkasının yararına kendi hakkından vazgeçme, tıpta ise normalden sapma anlamında kullanılagelmıştır (Tuğcu, 2002, s.11). Yabancılaşma kavramının Türk romanında yazılmış eserlerde izlerini sürmek mümkündür.

Sadri Ertem toplumsal ve ekonomik görüşlerini romanlarıyla duyurmaya çalışan bir yazardır. Cumhuriyet-Kuruluş Dönemi’nde yer alarak bakışlarını dışa dönük, köy ve kent çevresindeki yaşayışlara çeviren Sadri Ertem eserlerini “toplumsal-gerçekçi” bir güdümlerle yazar. Edebiyatın toplumsallığa yönelmesinde katkısı olan yazarlandandır (Ünlü ve Özcan, 1988, s.325). Sadri Ertem öykü ve romanlarında olduğu gibi yaşadığı dönemin yazarlarına toplumcu-gerçekçi yönüyle de etki etmiştir. Yabancılaşma olgusu toplumsal boyutlarıyla Sadri Ertem’in *Çıkrıklar Durunca* romanında incelenebilir.

İnsanın olduğu her yerde yabancılaşma olgusunun varlığından söz edilebilir. Roman kurgusunun merkezinde yer alan bireyin bu açıdan incelenmesi mümkündür. Yabancılaşma insanın zihninde ve ruhunda gerçekleşen bir olgudur. Edebiyatımızda özellikle Tanzimat sonrası dönemde etkili olan yabancılaşma kavramı Sadri Ertem’in romanlarında kimi zaman bireysel kimi zaman ise toplumsal boyutu ile işlenir. Toplumcu-gerçekçi bir sanat anlayışına sahip olan Sadri Ertem, köye ve köylüye ait hayatı

eserlerine yansıtır. Ruha değil maddiyata dayalı insan ilişkilerinin hikâyesini yazar (Gündüz vd., 1999, s.130-131).

İlk olarak *Vakit* gazetesinde 1930 yılında tefrika edilen *Çıkrıklar Durunca* romanı hem tefrika hem de kitap hâlinde yayımlandığı yıllarda büyük ilgi toplar. Bu durumun sebebi romanda ekonomik ve toplumsal sorunların işlenmesidir.19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da ortaya çıkan sanayi ürünlerinin yerli dokumaların karşısında önem kazanması ve bu sebeple yerli çıkrıkların kapanması, dönemin yönetiminin Avrupa dokuması yapan tüccar ve esnafla iş birliği yaparak yerli dokuma kullanmayı yasaklaması, devlet yönetiminin halk üzerinde baskı yapması, Bolu çevresindeki Alevi-Sünni çatışmaları romanın konusunu oluşturduğundan o dönemin edebiyat çevreleri tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Romanın anlatıcısı olan yazar kimliğini gizleme gereksinimi duymamıştır (Solok, 2016, s.686-687). Ele alınan konular itibarıyla roman yabancılaşma teorisi bağlamında pek çok veriyi barındırmaktadır.

1. Yabancılaşma Olgusunun Tarihsel Gelişimi

Yabancılaşma kökeni çok eskiye dayanan bir olgudur. Yabancılaşma (alienation) en genel anlamı itibarıyla bir yabancılık veya başkalarından ayrılık, başkalarıyla yakın ilişkiler kuramama duygusu olarak ifade edilir (Budak, 2021, s.788). Bu olgu, bireyin kendi benliğine veya benliğinin belirli kısımlarına olduğu gibi başkalarına yönelik de olabilir. Yabancılaşma psikiyatri alanında şizofreni ve psikoz gibi ruhsal hastalıklarda kişisizleşme, yabancılık duyguları, normsuzluk, rol karışıklığı, yalnızlık, güçsüzlük ve umutsuzluk gibi kavramlarla ifade edilir.

Yabancılaşmanın etimolojisi çok gerilere dayanır. Ancak kavram günümüze de hitap eder. Kişilerin birbirlerinden, belirli ortam yahut süreçten uzaklaşmaları yabancılaşma olarak adlandırılır (Marshall, 2005, s. 798). Grekçe “alloiosis” ve bu kelimeden türetilen Latince “alienatio” , “ekstasis” açık bir ifade ile “esrime, kendinden geçme, benliğinin ‘dış’ına çıkma” manasını taşır. Klasik Antikite sonlarında Tanrı’yla bütünleşme anlamına gelir (Özbudun vd., 2008, s.16).

İnsan kendi kendisinin sebebi ise ve kendisinin ne olduğuna dair kavrama yeteneğini elinde bulunduruyorsa, kendi varlığı ile aklını birbirinden ayrı iki şey olarak düşünmek mümkündür. Yani insan hem düşünen hem düşünüldür; hem bilen hem bilinendir, hem özne hem de nesnedir. İnsanın özne olarak nitelendirilmesi ben’e sahip olması anlamına gelir. Ben’in dışında bir ben-olmayan dünya, başkası vardır. Bu düşünme şekli “yabancılaşma” kuramlarının çıkış noktasını teşkil eder (Özel, 2022, s.119).

Yabancılaşma kavramının kökenlerine “Batı geleneğinin daha da önceki bir aşamasında, Eski-Sözleşme peygamberlerinin düşüncelerinde ve özellikle onların putperestlik anlayışında” rastlanır (Fromm, 2015, s.67). İnsanoğlunun geçmişte gücünü put inşa etmek için harcadığı ve sonunda yaptığı putlara taptığı görülür. Putlar insanoğlunun kendi eliyle yaptığı ancak kendisini ele geçiren bir hâl alır. Bu durum insanın yaşadığı yabancılaşmanın tipik bir göstergesidir. Erich Fromm, yabancılaşma olgusunun ilk kez Eski Ahit’te geçen puta tapma biçiminde ortaya çıktığını ileri sürer. Kişi hayatındaki

bütün güçleri ve yetenekleri kendi yarattığı nesnelere aktarır. Dolayısıyla bu durum bireyi kendi benliğinden uzaklaştırır.

Yabancılaşma varoluşsal bir problemi içerisinde barındırır. Yeni Platonculuğun kurucusu Plotinos, felsefesinde “öte dünyacı” bir eğilimle Tanrıya yükselmenin, bir olmanın ve bütünleşmenin önemine değinir (Cevizci, 2018, s.144). Ona göre Tanrı’dan (bir’den) uzaklaşan her şey yabancılaşır. Burada Platon’un fikirlerinin üzerine inşa ettiği öğretisiyle Plotinos mistik bir bakış açısına sahiptir.

Yabancılaşma kavramını teolojinin hizmetinden çıkararak felsefi bir veçheye büründüren Hegel’dir. Ona göre yabancılaşma hem ayrılma hem de bütünleşmeyi içerisinde barındırır. Hegel, yabancılaşmayı bilinç minvalinde olumlu bir anlam katarak açıklar. Ona göre tinin var kılınabilmesi için yabancılaşması şarttır. Her varlık kendi zıttı ile kaimdir. Varlıklar, yabancılaşma ile kendini bulur. Hegel yabancılaşmayı tez, antitez ve sentez üçlüsüyle açıklar: “Töz durumunda tin kendindedir. (Mantık) Kendinden çıkıp dış nesnelere yönelmesi, yani sentezdir (doğa felsefesi). Kendini olumsuzladıktan sonra kendi için varlığını bulması, yani kendi bilincine varması durumu (Tin felsefesi) sentezdir. Sentez durumunda mutlak tinde kendine dönmeden önce yabancılaşmaya uğrar” (B. Akdeniz, 2017, s. 22). Hegel’in ölümünden sonra okulu dağılmaya başlar ve çeşitli kanatlara ayrılır. Doğa ve tarih araştırmalarının etkisi olduğu kadar pozitif bilimlerin ilerlemesinin de bu minvalde tesiri gözlemlenebilir. Hegel felsefesinin net olmayan veçhesinin de bu dağılmalara etkisi olmuştur (Akarsu, 1979, s.19). Hegel’in idealizminden ayrılıp materyalizme yahut Hegel’in çizgisini sürdürerek idealizm yanlısı kalmaya devam edenler, Sol ve Sağ Hegelciler olmak üzere iki grubu oluşturur. Feuerbach ilk metinlerinde Hegel’e açık bir bağlılık gösterir. Sonrasında Hegel’in görüşlerinden ayrılarak diyalektik bakımdan yakınlığını sürdürür. O idealizmin yerine gerçekçiliği koyar. Tüm bilgilerin kaynağını duyu organları olarak görür (Akarsu, 1979, s.23).

Genç Hegelcilerden olan Feuerbach, yabancılaşmayı din ekseninde açıklar. Dinin insanın özüyle temas kurduğuna inanır. Yabancılaşmayı insanın özünü dışsallaştırması olarak açıklar. Yabancılaşma kavramı onun için insanın Tanrı olarak betimlediği kurmaca bir öz yaratmasından ibarettir (Özbudun, vd., 2008, s.20). Feuerbach Hegel’in idealist anlayışından ayrılır ve felsefeyi bir din hâline getirerek pozitivizmin öncülüğünü üstlenir (Akarsu, 1979, s.23). Ona göre bireyin Tanrı ile kurduğu ilişki onun kendisinde olan nitelikleri Tanrı’ya aktarmasına sebep olup bireyi ruhsal anlamda güçsüzleştirir.

Karl Marx, Hegel felsefesinin sol kanadından ve etkisi günümüze değin devam eden bir düşünürdür. Önceleri Sol Hegelcilerin yanında yer alan Karl Marx zaman içerisinde düşünce sistemini kurar ve Hegel’in görüşlerine eleştirel bir şekilde yaklaşır. Hegel’in soyut bilinci yüceltmesi ve nesneyi hiç olarak görmesi Marx’ın eleştirilerine sebep olur (Ertoý, 2007, s. 56). Hegel’in diyalektiğine göre irdelenirse yabancılaşma bireyin ekonomik, siyasi ve kültürel faaliyetlerinde bireysel aktivitelerini kaybetmesidir. Marx’ın diyalektiği ise üretim ve tüketim ilişkilerindeki birtakım eksikliklerden kaynaklanır. Hegel’in diyalektiğinin temelinde düşünce sistemi yatarken Marx çatışan güçlerin üzerine bir diyalektik inşa eder (Ertoý, 2007, s.57).

“Marx aslında yabancılaşma üzerinde evrensel bir ilke olarak durmamış, dikkatini daha çok yabancılaşmanın çağdaş dönemdeki rolü üzerinde yoğunlaştırmıştır. Hegel’den farklı olarak, yaşadığı çağı, uzaklaşmanın yerini uzlaşmaya ve sükunete bıraktığı, insanoğlunun kendi kendisiyle bir iç barışa vardıktan sonra nihayet kendine geldiği bir dönem olarak görmüyordu” (Pappenheim, 2002, s. 75).

Marx gerçek bir iktisadi olgudan yola çıkarak yabancılaşmanın temeline ekonomik ilişkileri yerleştirir. Bu anlamda yabancılaşmış emek kavramı önem kazanır. Ona göre;

“İşçi ne kadar çok servet üretirse, üretiminin gücü ve kapsamı ne kadar artsa, kendisi de o kadar yoksullaşır. Ne kadar çok meta yaratırsa kendisi de bir meta olarak o kadar ucuzlar. Şeyler dünyasının artan değeriyle doğrudan doğruya orantılı olarak insanlar dünyası değersizleşir. Emek yalnız meta üretmez; kendini ve bir meta olarak işçiye de üretir ve bunu meta ürettiği oranda gerçekleştirir” (Marx, 2018, s.75).

Ona göre emeğin ürünü emeğin karşısına yabancı bir şey yani kendisini üretenden ayrı ve bağımsız bir güç olarak çıkar. Esasında emek bir nesneye aktarıldığı için maddeleşmiş emektir. Bu durum bir anlamda emeğin nesnelleştirilmesidir. Emeğin gerçekleşmesi işçinin gerçeklik algısını yitirmesine sebep olur. Bu nesneleşme nesnenin yok oluşu ve nesneye kölelik, mülk sahibi olan kişi için ise yabancılaşma, başkalaşma olarak zuhur eder. Dolayısıyla işçi kendi emeğinin ürününe yabancı bir nesne mesabesinde bakar. İşçinin nesneye aktardığı hayat onun karşısına düşman ve yabancı bir şey olarak çıkar (Marx, 2018, s.76).

Marx, ekonomik yabancılaşmanın yabancılaşmanın asıl sebebi olduğunu vurgular. Karl Marx, yabancılaşmayı işçi ve işveren sınıfı üzerinden açıklar. Ona göre işçi ne kadar çok servet üretirse o kadar yoksullaşır. Ne kadar çok meta üretirse kendisi de bir meta olarak o kadar yoksullaşır. Bir anlamda şeyler dünyasının artan değeriyle doğru orantılı olarak insanlar dünyası değersizleşir. İşçi çalışmasıyla esasında emek verir ve emeğin ürünü olan nesne emeğin karşısına yabancı bir şey, kendisini üretenden bağımsız bir güç olarak dikilir. Emeğin ürünü nesneye aktarılmış, maddeleşmiştir. Dolayısıyla bu durum işçinin ürününe yabancılaşmasını doğurur (Marx, 2018, s.75). İşçi yabancılaşmış emek yoluyla emeğe yabancı ve onun dışında bir insan ilişkisi kurmaktadır. Emekle olan ilişki kapitalistle olan ilişkiyi de belirlemektedir.

Marx yabancılaşmayı insanın tarihi ile eş değer görür. Ona göre eşitlikçi bir düzen ancak yabancılaşmayı ortadan kaldırabilir. Marx’a göre insan dünyasını ve kendini yönetme anlamında kendisini bir güç olarak göremezse çevresi ona artık yabancı hâle gelir. Dış dünya kişinin iç dünyasının bir dışı vurumudur. Bireyin yabancılaşma durumunda kendisini ve çevresini pasif olarak görme eğilimi söz konusudur. Dış dünya ile bireyin iç dünyası arasında kurulamayan bir bütünsellik yabancılaşma durumunu açıklar (Fromm, 2016, s. 73-74).

Marx maddeci diyalektik bir anlayışa sahiptir. Ona göre “Bugün öz faaliyet ile maddi yaşamın üretimi öylesine birbirinden ayrılmıştır ki, maddi yaşam amaç gibi görünmekte ve maddi yaşamın üretimi, yani çalışma da araç gibi görünmektedir” (Marx, 2017, s. 103).

Marx'ın kuramında iki önemli kavram söz konusudur: Bunlar “özel mülk” ve “emek”tir. Marx, yabancılaşma olgusunun en belirgin olarak yaşandığı yeri emek ve iş bölümü olarak görür: “Marx’a göre emek ya da çalışmak, insanın doğa ile olan ilişkisinin üretken bir biçimde ifade bulması, yani yepyeni bir dünyanın ve gerçek insanın yaratılması sürecidir” (Fromm, 2016, s.78). Bireyler sınıf farklılığını kendi emekleri doğrultusunda oluşturmakta ve bu emeklerin sonucunda ortaya çıkan tabakalaşmadan dolayı parçalanmaktadırlar. Parçalanmış bir yapı parçalanmış benlikleri doğurur. Bu kısır döngü bireyin kendi emeği sonucunda ortaya çıkar. İşçi ne kadar çok üretirse o nisbette ürününe de yabancılaşır. Marx yabancılaşmanın ortadan kaldırılması için özel mülkiyetin kaldırılması gerektiğine inanır. Marx’a göre üretim sonucunda ve üretim ediminde görülen yabancılaşmanın sebepleri vardır. Ona göre çalışma işçinin dışındadır, onun özsel niteliği ile bir bağlantısı yoktur. Bu bakımdan işçi çalışırken kendisini olumlamaz, mutlu değildir. Enerjisi ve dikkatini tümüyle işine veremez, bedenini ve zihnini yok eder. Onun için çalışma gönüllü değil zorlamadır. Çalışma ile bir gerekseme doyurulmaz ancak çalışmanın dışındaki bazı gereksemeleri doyurmak için bir araçtır (Marks, 2018, s.78). Dışsal emek, insanı kendine yabancılaştıran emek bir nevi kendini kurban etmedir. İş işçiye değil başka birine aittir, işçi de çalışırken kendine değil başkalarına aittir. Bu manada işçi benliğini yitirerek yabancılaşma yaşar.

Marx'ın kuramında üç tarz yabancılaşma ve insanın ne’liği problemi ile karşılaşmaktadır. Ona göre üç ayrı yabancılaşma biçiminden söz etmek mümkündür. İlki burjuva toplumunun ekonomik yapısının eleştirisinden kaynaklanan ekonomik yabancılaşma, diğerleri devlet yapısının eleştirisinden kaynaklanan politik yabancılaşma ve dinin eleştirisinden kaynaklanan dinsel yabancılaşmadır (Kızıltan, 1986, s.20). Esasında diğer yabancılaşma şekilleri ekonomik yabancılaşmadan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla insanı diğer canlılardan ayıran, onun ne’liğini belirleyen yaptığı iştir. İnsan bir anlamda üreterek bu faaliyetin içerisine emeğini koyduğundan kendisini de işiyle birlikte yeniden var eder.

Sanayi Devrimi’nden sonra makineleşmenin hâkim olmasıyla proleter sınıfı varlığını hissettirir. Bu sınıf bir makine gibi ağır şartlarda seri şekilde yaptığı işi özümsemeden çalışır. Onlar için üst sınıfların ihtiyaçlarını karşılamak temel amaçtır. Bu bireyler ürünlerini seri şekilde üretirken yaptıkları işle aralarında bir bağ kuramaz ve bunu içselleştiremezler. Dolayısıyla ürününe yabancılaşan bir işçi sınıfı ortaya çıkar. Marx bu işçi sınıfının ancak iyileştirilmiş çalışma koşullarında ve üretimin içerisine dahil olmasıyla bir anlamda yaptığı işle tatmin olması durumunda yabancılaşmasının ortadan kalkacağını belirtir. Bu bakımdan bireyin kendisini gerçekleştirmek için yaptığı iş oldukça önem arz eder.

İnsanı aksiyoner bir varlık olarak gören Marx, bireyin yaptığı üretimin çokluğunun onun yabancılaşmasına sebep olduğunu ifade eder. Fazla üretim bir güç olarak bireyin karşısında yer alır ve onu esir eder:

“Marx’a göre, insan genellikle bir eylem varlığıdır. İnsanın bu eylemliliği, bu etkinliği, iç-tepisel-hayvansal bir etkinlik değildir. İnsan, nesneleri, gereksinimlerine göre

değiştirir, onları kendine uydurur ve onları üretir. Bu, bir iş, çalışma ve eylem etkinliğidir. İnsan, özünü ancak iş ve eylemde dışlaştırır. Ama ne var ki, bu iş ve eylem, kapitalist burjuva toplumlarında ters bir biçimde somutlaşır. Şöyle ki, insan ne kadar çok üretirse, yaptığı iş ve eylem insanın özüne o derece yabancılaşır” (Tunalı, 2019, s. 30-31).

Özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte bireyin emeği ile ortaya çıkan üretim onun karşısına bir güç ve nesne olarak dikilir. Dolayısıyla bu güç onu hegemonyası altına alır. Marx’a göre insanın fikirleri ve yaşam biçimi üretim şekliyle yakından ilişkilidir. Kişinin sosyal hayat içerisindeki üretim şekli onun yaşamını biçimlendirir. Ekonomi bu bağlamda önemli bir yere sahiptir. Üretim biçimini ve sosyo-ekonomik bir etkeni gösterir (Fromm, 2015, s. 49).

Marx nesnenin kullanım ve değişim değerinden söz eder. Bir nesnenin meta olabilmesi için kullanım değerinin olması gerekir. Kullanım değeri insanlar tarafından kullanım olanaklarına sahip olup olmamasıyla ölçülür. Nesne meta vasfını kazandıktan sonra ise bir değişim değeri kazanır ve kullanım değeri özelliğini kaybeder. İşte Marx meta üretimini ekonomik sistemlerin temeli olarak görür. Kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki ilişki ona göre nesneler düzleminden çıkıp insan ilişkilerine sirayet etmiştir. Marx’a göre değişim değeri iktisadi özelliğini yitirerek insanların hayatını yönlendiren bir güce dönüşür (Pappenheim, 2002, s.77). Bu meta büyük bir güç hâline gelerek bireyin yaşantısına yön verir. Onu kendisine bağımlı kılar.

Marx’ın *Kapital* adlı eserinde yabancılaşmanın yerini meta fetişizmi alır. Marx ürün ile metayı, kullanım değeri ile değişim değerini ayırt eder. Bir ürün ihtiyacı karşılayıcı nitelikte olduğu zaman kullanım değerine sahiptir. Bireyin bir nesneye olan ihtiyacı onun kullanım değerini belirler. Ürünler değişime girdikleri andan itibaren bir değişim değerine sahip olurlar. Değişim değerini belirleyen ise insanın gereksiniminden ziyade bir başka meta ile değişime girme olasılığıdır. Bir anlamda arz-talep yasalarıdır. Dolayısıyla bir nesne yahut ürün mübadele içerisinde olduğunda meta niteliği yüklenir. Değişim değeri onun özgün işlevini yitirmesine sebep olur (Özbudun vd., 2008, s.27). Marx’a göre metanın içerisinde insan emeğinin toplumsal niteliği bulunmaktadır. İnsanın bu emeğin ürününe nesnel bir nitelik kazandırdığı görülür: “Emek ürünlerine, meta olarak üretildikleri anda yapışverişen ve bu nedenle meta üretiminden ayrılması olanaksız olan şeye, ben, Fetişizm diyorum.” (Marks, 2003, s.77) ifadeleriyle Marx, meta fetişizmini açıklar. Meta fetişizminin kökenini bunları üreten emeğin özel toplumsal niteliğinde görür. Bireyin emeği toplumsal emeğin bir parçası olarak kendisini ancak ürünler ve üreticiler arasında kurulmuş olan değişim faaliyeti ve ilişkiler aracılığı ile dışa vurur.

Marx’ın tarih ve insan üzerine görüşleri önem arz eder. Ona göre tarih sürekli bir çatışma içerisinde. Değişen üretim biçimleri beraberinde toplumsal, ekonomik ve siyasi güçlerle çatışmaya sebep olur. Ona göre insanın ruhsal evrimi tarihî süreçten ayrılmaz. Onun evrim kuramı bireyin doğa ile olan ilişkisine paraleldir. İlk zamanlarda doğaya bağımlı olan bireyler zamanla doğa üzerinde bir güç sahibi olduğunu düşünürler. Bu aşamada bireyler doğayı yönetmeye başlarlar. Doğayı yönetmeye başlayan insan duygusal

ve zihinsel yetilerini de geliştirebilir (Fromm, 2015, s.43). İnsanın doğadan ayrılması bir nevi kendi üretiminin esiri olmasına sebep olur. Dolayısıyla ürettiği ürünler onu esir alır. İnsan ürettiğine hizmet eder bir hâle bürünür.

2. *Çıkrıklar Durunca Romanında Yabancılaşma*

Sadri Ertem eserlerinde köylü ve işçi sınıfının sıkıntılarını dile getirir. Toplumsal sorunlar üzerinde incelemeler yapan yazar eserleriyle bu problemlere çözüm sunmaya çalışır. *Çıkrıklar Durunca* romanında Avrupa'dan gelen ucuz malların ve endüstrileşme sonucunda yaşanan değişimin çıkrıkların ve dokuma tezgâhlarının susmasına zemin hazırladığı görülür. Romanda, yaşanan ekonomik sıkıntıların köyden kente göç üzerindeki etkisine değinilir. Bu anlamda zanaatle uğraşan kesim pek çok sıkıntılar yaşar.

Sadri Ertem konularını köylünün, işçinin, orta sınıfın hayat ve sıkıntılarından alan romanlarında karakter ve duyguların tahlilinden ziyade sosyolojik sorunlar üzerinde durur (Necatigil, 2002, s.157). Sadri Ertem'in *Çıkrıklar Durunca* romanı Kastamonu'nun Bolu sancağına bağlı Gerede nahiyesinin bir köyünde geçmektedir. Adaköy olarak adlandırılan bu köyde halk yokluk içerisinde sefil bir hâlde yaşamaktadır. Köylüler kendilerini kurtaracak birilerine sığınma ihtiyacı duyarlar. Romanın esasını teşkil eden ve kurgunun üzerine şekillendiği iki karakter Dudu ve Esmadır. Bir gece vakti gelen sesler üzerine komşularının Dudu'nun evine gitmesi ve evlerinin altında Hz. Ali'nin yatmakta olduğu iddiası kurguyu şekillendirir. Evin yıkılarak yerine türbe inşa edilmesi kurgunun gidişatı hakkında okura ipucu verir. Köylü halk Dudu'ya periler görüldüğüne inanır ve Dudu'nun olağanüstü özelliklere sahip olduğunu düşünür.

Dudu'nun bir gece garip hâllere girip gaipten haber aldığını düşünmesi Esmadır onu "peygamber" olarak nitelemesine sebep olur; "Abla" dedi, 'sen erdin. Sen Hak Peygamberisin, dediklerin gerçektir, artık vergi verilmeyecek, Yemen'e gidenler geri gelecek" (Ertem, 2020, s.13). Esmadırın sözlerine son derece itaat eden köylüler Dudu'nun peygamberliğine de inanırlar. Dudu'nun ağzından çıkan her söz köylülerin ona inanma sebebi olur. Bu bağlamda yabancılaşmanın temelinde yer alan öznenin ötekileşmesi söz konusudur. Ben'ine yabancılaşmış insanlar Dudu'nun peygamber olabileceğine inanırlar. Hayata ve kâinata Allah tarafından bir anlam verilmiş olduğunu anlamamak ben'in yabancılaşmasına sebep olur. Burada yabancılaşma sosyo-ekonomik şartların insanları getirdiği durumu imler. İnsanlar yoksulluk ve açlıkla sınıandıklarından kendilerini kurtaracak bir mucizeye inanmak isterler. Esasında bu zorlu durumla baş etmek için kendilerindeki gücün farkına varmaları gerekirken Dudu'nun şahsında, başka bir bilinçle sorumluluk duygusundan azade bunu gerçekleştirmeye çalışırlar. Bu mucize Dudu'nun şahsında onlara görünür.

Ekonomik manada kötü bir durumda olan ahali zor şartlardan kurtulmak için kendileri gibi sıradan bir insana peygamberlik görevi vererek ona inanma ihtiyacı duyarlar. Burada Marx'ın "fetişizm" kavramı hatıra gelir. Onun yabancılaşma teorisindeki kavramlardan biri "fetişizm"dir (Bayhan, 1992, s.32). Marx'ın teorisinde geçen insanlar arasındaki ilişkinin şeyler arasındaki ilişkiye dönüşmesine somut bir örnek Dudu karakteridir. Dudu,

halkın inanma ihtiyacı duyduğu ve onu bir kurtarıcı nesne gibi gördüğü için sığındıkları kişidir. Esasında insanların taptıkları bir kahramandır. Köylünün içerisinde bulunduğu zorlu yaşam koşulları ve yoksulluk, bireylerin ilişkilerini de dönüştürerek şekleştirebilir. Bireyler dinî inancı bile karşısında putlaştırdığı bir kadının peygamberliğini ilan ederek yaşar. Bu durumun oluşmasında şüphesiz dönemin kapitalist üretim tarzının etkisi vardır. Değişen dünya ve kapitalist sistemin pazar ekonomisi insanı değersizleştirir ve nesnenin değerini arttırır. Kâr odaklı bir yaklaşım yaşamın her safhasına kâr odaklı yaklaşan bireyler grubunun oluşmasına sebebiyet verir. Bu durumda köylü halk yoksullaşır ve çareyi bir nesne gibi başka insanlara tapmakta bulur.

Anlatı metninde geçen ifadeler insanların acizliğini ve ekonomik temelli ihtiyacın inanç ekseninde farklı bir boyuta evrilmesini çok açık bir şekilde imler: “Burada mısır koçanı, meşe palamudu ve palamut kabuklarını karıştırarak ekmek yapan ve bununla yaşayan insanlar daha küçük yaşlardan itibaren kendilerini beyaz buğdaya kavuşturacak meçhul bir mucizeye bel bağlamışlardı. Ne bekliyorlarsa meçhulden bekliyorlardı. Çünkü etrafta kendilerini kurtaracak bir şeyleri yoktu” (Ertem, 2020, s.15).

Köylülerin yaşadığı ekonomik sıkıntılar onların dinsel inanışlarını değiştirmelerine sebep olur. 19. yüzyılda başlayan makineleşme süreci itici gücünü fazla üretim, insan için rahatlık ve bolluk, mükemmelleşme gibi hedeflerden alırken aradan geçen zaman bu çıkış noktasını unutturur. İnsanın elindeki hâkimiyeti makineler alır. İnsanın yerini teknolojinin yönlendirdiği, içinde yaşadığı anı ve geleceği para-tüketim kaygılarıyla sırtlanan, basit ve geçici, onu kemale ermekten alıkoyan ihtiyaçlarla çevrilmiş “birey” alır (Kılıç, 1998, s.15). Bu sosyo-ekonomik durum fertlerde ve toplumlarda psikolojik, ruhi ve manevi değerlerin değişmesine neden olur. Aynı şekilde değişen sosyo-ekonomik durum manevi değerlerin yozlaşmasına sebep olur. Burada köylüler bir bilinmezden medet umar. Köylülerin yaşadığı sefil hayat onların dinî inançlarının da zayıflamasına sebep olur. Kıtlıkla mücadele etmeleri onların yaratıcıya olan inançlarının zayıflamasına yol açar. Bu köyün fertleri hayata karşı da bezgin ve bitkindir:

“Babalarından kalan tarlalar gittikçe kötüleşiyor, gök bereketini istediği zaman yere indirmiyordu. Aylarca, senelerce beklemeye mukabil tarlalardan bir şeyciklerin elde edilmemesi ekseri zamanlar için olağan şeylerdendi. Ne toprağa, ne yağmura güvenebiliyorlardı. Muhtarın dostluğu, zaptiyenin merhameti, tahsildarın oturuşu, kalkışı da zaman zaman değişiyor ve çok defa insanı her şeyden bezgin bir hale koyuyordu” (Ertem, 2020, s.15).

Köylünün doğayı hâkimiyeti altına alamaması ve bu anlamda bir donanıma sahip olmamaları hayatlarını daha da zorlaştırır. Yaşanan durumlar köylülerin her şeye şüphe ile yaklaşmasına sebep olur. Köylüler yaratıcıya bile şüphe ile bakar ve Dudu’ya inanma ihtiyacı hissederler. Burada Marx’ın etkisinde kaldığı Feuerbach’ın yabancılaşma üzerine ortaya koyduğu fikirler önem kazanır. Feuerbach sol Hegelci çizgisinde devam eden bir düşündürdür. O, Tanrı’yı insanın din bilinci içerisinde yükselen özü olarak tanımlar. Tanrıların ortaya çıkışını insanların istekleri ve gereksinimlerinin neticesine bağlar. Bunu bir kuruntu olarak düşünür. Yaşama gereksiniminin insanda uyandırdığı isteklerin düş

gücü ile birleşmesi sonucunda insanların Tanrıları yarattığını ileri sürer. Feuerbach'a göre insan nasıl istiyorsa Tanrısını da o şekilde yaratır (Akarsu, 1989, s.25-26). Onun düşüncesine göre köylüler de gereksinim duydukları bir anda Dudu ve Esma'yı peygamber ilan eder, onlara âdeta bir Tanrı gibi tapınırlar. Burada yabancılaşan bireyler düş gücü ile yeni bir Tanrı yaratmıştır. Romanda dinsel yabancılaşma yaşayan kahramanlara rastlanır. Marx, Feuerbach'ın düşüncelerini eksik bulur ve ona göre insanlar kendi ne'liğini oluşturan işinde yabancılaşmalarından dolayı varlık yapısından yoksun bırakılarak dine sarılmıştır (Kızıltan, 1986, s.26). O dönemde köylülerin çocuklarının Yemen'e askere gönderilmeleri de bu durumu etkiler. Bu bakımdan köylüler etrafında kendilerine ümit verecek her şeye inanma eğilimindedirler.

Adaköy bir Alevi köyüdür ve Hz. Ali'nin mezarının burada bulunduğu inanılır. Bunun üzerine Hz. Ali'nin türbesi inşa edilir. Köylüler böylece sefillikten kurtulmaya başladıklarına inanırlar. Ancak işler umdukları gibi gitmez. Köylülerin oturduğu evin altında Hz. Ali'nin mezarının olduğuna inanılıp bu evin yerine türbe yapılır. Köydeki kıtlığın sebebi bu mezarın üzerinde evin olmasına bağlanır. Köylü bundan sonra ambarlarının dolacağını, çıkırıklarının yeniden işleyeceğini ve çocuklarından güzel haberler alacağını umar. Köylüler yaşadıkları sefaletin kaynağını başka bir sebebe bağlayarak sefillikten kurtulmanın mümkün olacağını düşünür. İnanma ihtiyacı doğal olduğu kadar bir insana aktarılarak ondan kurtarıcı rolü oynamasını beklemek ve medet ummak bireylerin ilişkilerindeki yabancılaşmanın göstergesidir. Köylü konforundan vazgeçemez, hakkını savunamaz ve kendisinden yüce olduğuna inandığı bir güce bağlanma ihtiyacı hisseder. Yaşananlar bir manada köylünün rahatlığının ve esaretinin bir sonucudur. Köylüler Hz. Ali'nin gelip kendilerini bu durumdan kurtaracaklarına inanırlar. Hatta Dudu ve köy ahalisinin yeni bir türbe inşa etmeye başladıkları sırada civardaki alevi köylerinden insanlar da burada toplanırlar. Adaköy bir anlamda Kâbe gibi kutsanır.

Romanın diğer kahramanları Hatice ve Hasan birbirlerini sevmektedirler. Hatice köyün ağası Sıddıkzade'nin geçmişte hışmına uğramış ve Sıddıkzade kamasıyla yüzünün çeşitli yerlerinde yaralar oluşturmuştur. Sıddıkzade, Hatice'ye sahip olamadığı için onun bedenine zarar vermek ister. Bir gün Hatice köyün girişinde ölü hâlde bulunur. Sahip olmak gibi davranışlarda herkes ve her şey ihtirasın bir nesnesi olabilir. Bu durum bireyin kendisini gerçekleştirilmesine engel olur ve özgürlüğünü kısıtlayarak başkalarına bağımlı hâle getirir (Fromm, 2019, s.90). Varlığı özel mülkiyet ve kâr odaklı toplumlarda düşünceler ve değer yargıları önceden belirlenmiş gibidir. Endüstri toplumlarındaki bireylerde sahip olma arzusu fazlasıyla mevcuttur. Sıddıkzade mal-mülk hevesi dışında insanlara da sahip olmak isteyen bir anlayışa sahiptir. Sahip olmak arzusu insanlar arasındaki ilişkileri yok eder. Hem özne hem de nesneyi birer "şey" konumuna indirger. Bu durumda kişiler arasındaki ilişkilerde yabancılaşma yaşanır.

Hasan, Hatice'nin Sıddıkzade tarafından öldürülmesini Allah'a isyan ederek karşılar. Esasında isyan ettiği yaratıcı değil düzenin kendisidir. Kendisine Hatice'yi unutup Sıddıkzade gibi yaşamasını salık veren köylülere de tepki gösterir. Köylüler Hasan'ın

Allah'a tevekkül etmesini söylese de Hasan bu duruma tepki gösterir. Onun; “Şu köydeki kötülükler Allah'tan evvel Sıddıkzade'nin elinin altından çıkmıyor mu? Allah'a varıncaya kadar daha nice köylerde, şehirlerde Sıddıkzadeler var.” (Ertem, 2020, s.48) ifadeleri denetimsiz güçlere karşı isyanını yansıtır. Esasında insanların, yaptıkları kötülüklerin kaynağını yaratıcıya bağlamaları Hasan'ın isyanına sebep olur. Bunca kötülüğün sebebi Allah değil insanlardır. Hasan'ın bilinçli farkındalığı köylüyü uyandırmak için bir başlangıç sayılır. Hasan yaşadığı toplumu bilinçlendirme misyonunu üstlenmiş bir kahramandır. Bu manada idealize edilmiş kişi olarak kurgusal metindeki yerini alır. 20. yüzyılın modern yansıtmacı romanı insanı toplumsal ve psikolojik bağlamda birlikte değerlendirir. Romanda karakter çoğunlukla psikolojik yoğunluğu, derinliği, karmaşası olması nedeniyle bireye işaret eder. Modernist romana geçişte birey, modern yansıtmacı romanda karşılaşılmayan yeni bir boyut yüklenir, bu da yabancılaşmadır. Modernist romanda karakter hayata ve yaşadığı topluma, kamusal değerlere aykırı olan, kendisini onlara kapatan ya da onlarla ortak noktada buluşamayan bir yabancıya dönüşür (Sazyek, 2008, s.39). Hasan da yaşadığı toplumun yabancısidir.

Roman boyunca köylülerin birilerinden medet umma ihtiyacında oldukları görülür. Bunlardan biri de Sıddıkzade karakteri üzerinden sunulur. Köylüler Sıddıkzade'ye dinî bir rabıtaıyla bağlıdır. Onlara göre Sıddıkzade bu bankasız yerde köylüler için bir lütuftur. Köylüler, Sıddıkzade'nin kazanın en zengin insanı olması ve hükümet memurları üzerindeki nüfuzu dolayısıyla onu putlaştırırlar. Onun gücünü kendi lehlerine kullanmak isterler. Ancak Sıddıkzade köylüyü kendisine bağlamak için elinden gelen tüm çabayı sarf eder:

“Sıddık Ağa vilayette, Sıddıkzade kazada mühim birer ticaret adamı oldular. Sıddıkzade, kasabada rakiplerini ortadan kaldırıncaya kadar neler yapmadı. Onun bu işte her türlü usulleri vardı. İstanbul'dan mal aldığı zaman kazada fiyatları düşürür, dükkânın önüne levhalar asar, tabii konu komşu da fiyatları indirirler. Fakat Sıddıkzade ucuz sattığını ilan etmekle beraber onu kimse tezgâh başında göremez, göremeyince de kimse mal satın almaya muvaffak olamaz” (Ertem, 2020, s.54).

Sıddıkzade komşularının elindeki ürünler tükenince kendinde olan eşyaları ortaya çıkarır ve pahalıya satar. O, kazada Avrupa kumaşı satan ve yerli yünleri de yabancılara ihraç eden bir kapitalisti simgeler. Köylüleri borçlarla kendisine bağımlı hâle getirir. Sıddıkzade merhametsizdir, köylüye asla acımaz ve şiddet uygular. İnsanlara bir eşya gözüyle bakar. Sıddıkzade köylülerin ihtiyaç duyduğu üretim araçlarını elinde bulunduran kişidir. Bu açıdan kendisine yabancılaşmış bir insandır: “Marx, sahip olmak ve kullanım isteklerine yenilmiş bir insanın yozlaşmış (sakatlanmış) olduğuna inanmaktaydı. Marx'ın ereği, içeriğin kâr ve özel iyeliğin (mülkiyetin) değil, insansal güçlerin özgür açılımının insan için en üstün amaç olarak kabul edileceği şekilde düzenlenmiş bir sosyalist toplumdu” (Fromm, 2015, s. 50). Marx'ın görüşleri doğrultusunda irdelendiğinde Sıddıkzade her şeye sahip olmak isteyen yozlaşmış bir karakterdir. O insani özellikleri hayvansılaşmış bir karakterdir.

Sıddıkzade'nin köylü üzerindeki tutumları ahalinin şehre giderek mallarını orada satma düşüncesini ortaya çıkarır. Dudu'nun kocası, Hasan ve iki köylüden oluşan heyet mallarına müşteri bulmak için İstanbul'a giderler. Bu heyet Alevi dergâhı etrafında biriken insanları temsil eder. Bu durum Sıddıkzade'ye karşı bir cephe alıştı. Sıddıkzade köylünün parasına, mallarına ve dahi ırzına göz diker. Köylülerin Sıddıkzade'ye bağımlı olmaları ve ona efendi muamelesi yapmaları bireylerin kendilerini birer nesne ve meta olarak algıladığı toplumsal olmayan türde bir mübadele ilişkisine sebebiyet verir. Köylüler kapitalist ekonominin yani şeylerin egemenliği altına girmiştir. İnsanlar arasındaki tüm ilişki alanlarına yansıyan bir yabancılaştırma söz konusudur.

Anlatı metninde Sanayi Devrimi'nin etkisi sonucunda ortaya çıkan proleterleşmenin konu edilmesi Marx'ın yabancılaştırma teorisiyle doğrudan ilişki kurulmasını sağlar:

“Hasan, filhakika vaziyeti pek iyi anlamıyordu. Adaköy etrafında bir mücadele devam ederken, memleketin öbür köşelerinde de aynı cidal kanlı bir surette devam ediyor, çıkırıkları başında çalışan köylüler akın akın sahil şehirlerine ve büyük merkezlere toplanıyorlardı. ‘Proleterleşme’ kolera ve veba gibi salgın halini aldı” (Ertem, 2020, s.89).

Hasan bir eylem adamı olarak birkaç köylüyü yanına alır ve İstanbul'un yolunu tutar. Orada Dokumacılar Loncası Reisi ile görüşür. El dokumalarının küçümsendiği, emperyalizmin etkisini iyiden iyiye gösterdiği zamanlarda tezgâhlar kapanır. Fabrika eşyaları satan küçük dükkânlar açılır. Köyden kente göç artar. İstanbul dokumacıları bu durumdan en fazla zarar görenlerdir. Fabrika ucuzluğu el emeğinin yerini alır. Hasan'ın bu duruma tepkisi metinde şu cümlelerde ifadesini bulur: “Nihayet tahteşşuurunda damla damla biriken zehir patladı. Bu infilaktan onda vazıh, berrak bir fikir kaldı. Bu fikir açıkça mücadeleye atılmaktan başka bir şey değildi” (Ertem, 2020, s.91). Köyden şehre göç, fabrika mallarının yerli üretim karşısında baskın çıkması sosyo-ekonomik düzlemde yaşanan yabancılaştırmanın göstergesidir. Dolayısıyla fabrikanın yerli dokuma tezgâhları karşısındaki üstünlüğü dışarıya bağımlı bir düzenin habercisidir:

“Trabzon'da ve Kastamonu'da köyden kaçanlar, mallarını satanlar, tezgâhları ateşe attılar ve fabrika eşyalarını satan, küçük küçük dükkânlar açtılar. Kastamonu'da on altı adama bir dükkân isabet ediyordu. Bu ne müthiş bir hercümerçti. Köyler, az zamanda bacaları üzerinde leylek yuvası taşıyan bir harabe halini aldılar. Bu köyler hâlâ ıssızdır, bu köylerden çıkanlar hâlâ yerlerine dönemadılar, birçokları sefil oldu. Anadolu'da köylerden şehre giden bu akın, menbaından gür bir halde çıkan, fakat çöl ortasında kaybolan nehirler gibi eridi; gözlerden silindi, kalanlar avare ve serseri oldular. Köylerden şehre gidenlerin hali ve kendilerine köylerden şehre gidecek kadar kuvvet bulamayanlar, Babil esaretine gönderilen İsrail'in kavminden daha içli, daha hazin akıbetli oldular” (Ertem, 2020, s.89).

İstanbul'daki dokumacıların, köydeki çıkırıkları zarar görmesi ve fabrika ucuzluğunun her yere hâkim olması Hasan'ın “Ya öleceksin ya öldüreceksin!” (Ertem, 2020, s.90) sloganları atmasına sebep olur. Hasan âdeta ölmek için öldürmek gerektiğine inanır. Burada burjuva ve proleter sınıfın çatışmasını andıran bir yabancılaştırma söz konusudur.

Toplumsal buhranlar yabancılaşmanın doğuşuna zemin hazırlar. Hasan bir mücadeleye atılması gerektiğine inanır. Bu durum Marx'ın yabancılaşma için bulduğu çözümü hatırlatır. Onun yabancılaşma teorisinin daha doğrusu diyalektik felsefesinin özü pratiğe uygulama yani eyleme geçmedir. Bu durum Hasan'ın şahsında görünür hâle gelir. Bireyin yaşanan duruma çözümü eşitlikçi bir yaşam standardı için harekete geçmektir. Bu sırada köylerde çıkrıklara haciz konur. Sıddıkzade çıkrıklara el koyarak köyün fertlerini her anlamda kendisine bağımlı kılmayı ister; “Burada kişisel bağımlılık, toplumsal üretimin toplumsal ilişkileri karakterize etmesi gibi, bu üretime dayanılarak örgütlenmiş yaşamın öteki alanlarında da aynı etkiyi gösterir” (Marx, 2003, s.81). Hasan zamanında verilmeyen mücadelenin kendilerini bu duruma düşürdüğünü ifade eder; “-Ya bizi öldürecekler, ya biz onları öldüreceğiz. Vaktiyle birleşip fabrika yapsaydık malarına malla karşı koyardık, ama artık iş işten geçti; bıçak kemiğe dayandı, boğuşmak gerek. Başka çıkar yol varsa söyleyin” (Ertem, 2020, s.92). Hasan Sıddıkzade'ye karşı bir cephe kurmayı amaçlar. Hasan'ın bu harekete geçme isteğine arkadaşlarından destek gelmez. Yalnızca Esma'dan medet umar. Esma da yerli malı giyilmesi konusunda herkesi zorunlu kılar ancak harekete geçmez.

Sıddıkzade seri üretimi savunan bir kapitalist olarak değerlendirildiğinde köylülerle ilişkisinde yabancılaşma yaşadığı gözlemlenir. Köylülerin çalışma ve üretim şekillerini dahi kontrol altına almak isteyen biri olarak sürekli onların çalışması hatta daha fazla çalışması gerektiğini düşünür: “Ortak bir uğraş olarak kendinden de bir şeyler katacağı yerde, başka birinin çalışmasını kabul etmekle yetinir ve sadece bu çalışmayı arttırmaya çalışır. Bu yağmacı rolüne rağmen kapitalistin işçiyle ilişkisi esas itibarıyla ‘pasif’ sömürücülüktür” (Ollman, 2012, s. 246).

Toplumsal rolleri irdelendiğinde Sıddıkzade'nin köylüleri sömürdüğü apaçık görülmektedir. Köylü halkın birer sömürü nesnesi olarak kullanıldığı ortadadır. Sanayileşme neticesinde ortaya çıkan seri üretim insanları bilinçsiz bir tüketime yönlendirmiştir. Fabrikasyon olan her şey sadece işçiye değil aynı zamanda evreni de sömürmektedir. Bu sömürüye karşılık evrenin cevap vermesi kaçınılmaz bir sonudur. Sömürü sadece evren ile kalmaz, aynı zamanda bazı devletlerde işçileri de içerisine alır (Swain, 2013, s.94). Hasan'ın etrafındaki kitle Sıddıkzade'ye boyun eğer. Hasan onları ataletten kurtarıp haklarını savunmak için harekete geçmeye teşvik eder. Hasan'ın sevgilisi Hatice'nin Sıddıkzade tarafından darp edilip öldürülmesi onun nezdinde bu hareketi başlatan bir kıvılcımdır. Sıddıkzade'nin her şeyi bir meta hüviyetiyle karşılayan anlayışı Hatice'nin şahsında kadının fetiş olarak algılanmasına neden olur. Genel olarak Sıddıkzade kadınları bir meta gibi harcar ve onların bedenlerinden yararlanmak ister. Sıddıkzade'nin toplumsal ilişkileri şeyler arası ilişkilere dönüşmüş, nesneleşmiştir. Kadınlar da onun için ruhsuz bir nesneden farksız değildir.

Hasan ile Sıddıkzade'nin çatışması işçi ve işveren sınıfı arasındaki durumu hatırlatır. Proleterya ve üst sınıf arasındaki çatışma sembolik düzlemde iki kahramanın şahsında somutlaşır. Hasan ezilen köylünün hakkını savunan, Sıddıkzade ise köylüyü sömürerek yabancı malları ülkeye sokmaya çalışan bir emperyalist olarak okura sunulur. Sıddıkzade

Marx'ın ifadesiyle “toprak sahibi ve kapitalist gelirlerini endüstrinin ürünleriyle çoğaltabilirler; işçinin endüstriyel gelirine ek olarak ne toprak rantı ne de sermayeden alacağı kâr vardır” (Marx, 2018, s.17). Sıddıkzade, fabrika mallarıyla yani endüstrinin ürünleriyle gelirini arttırır ve köylü üzerinde baskı yapar. Köylüler işçi sınıfını temsil eden bir kesim olarak düşünülürse onların hayatı “kapitalistlerin kapisine bağımlıdır” (Marx, 2018, s.18). Köylüler kapitalizmin temsilcisi Sıddıkzade'nin bir nevi boyunduruğu altındadır. Hasan'ın anlatı metinde geçen ifadeleri bu durumu kanıtlar niteliktedir:

“-Ben de Sıddıkzade de faniyiz, bugün varız, yarın yokuz. Dünya durdukça, Sıddıkzadeler ile Hasanlar karşı karşıya kalacak. Adı Sıddık olmayacak da Yusuf olacak, Kenan olacak, Kenan olmayacak da Ahmet olacak, bundan ne çıkar? Sıddıkzade ölür, yerine bir Sıddıkzade gelir ve karşısında faiz alınacak köyler, rehine koyduracak iç çamaşırları, haciz edilecek hayvanlar, tezgâhlar bulur. Köyün kızı, oğlanı onun olur” (Ertem, 2020, s.93).

Hasan'a göre çıkırıkları ve dokuma tezgâhlarını kullanan köylüler böyle bir üretim biçiminden mutlu olurken işlerde kendi benliğinden de bir parça bulurlar. Eğer köylüler Sıddıkzade'nin baskısı ile çıkırıkları bırakır ve fabrika üretimine bel bağlarsa kendilerine yabancılaşacaklardır. Fabrika malına bağımlı, seri üretimin desteklendiği bir sistem bu çarkın içerisinde çalışan işçilerin benlik yitimine sebep olur. Yabancılaşma yalnızca üretim sonucunda ortaya çıkmaz, üretim edimi sırasında da yaşanır. Marx'a göre;

“Emek zenginler için gerçekten çok güzel şeyler yaratır-ama işçi için ürettiği izbelerdir. Güzellik üretir-ama işçi için, çirkinlik. İnsan emeğinin yerine makinaları koyar-ama işçilerden bazılarını barbarca bir çeşit çalışmaya iteler ve başka işçileri de makinalaştırır. Zekâ üretir-ama işçi için ürettiği aptallık, budalalıktır” (Marks, 2018, s.77).

Emek ürünleri arasındaki bu ilişki, işçi ile kendi ürettiği nesneler arasındaki ilişkidir. Yabancılaşmış emeğin ortaya çıkışıdır. Sıddıkzade karakteri mülk sahibi olarak yabancılaşmış bir kişidir. Marx'ın yabancılaşma teorisi bağlamında düşünüldüğünde köylülerin emeğinin nesneleştiği görülür. Onlar emeklerinin ürünü olan malları Sıddıkzade'ye satarlar ve bunların karşılığında borçlanırlar. Bir anlamda gerçeklikleri yok olan ve emekleri nesneleşen köylüler haklarını arayamadıkları için Sıddıkzade'ye bağımlı hâle gelirler. Marx'ın yabancılaşma teorisine göre şeyler dünyasının artan değeriyle orantılı olarak insanlar dünyası değersizleşir. Emek yalnızca bir meta üretmez, kendisini ve bir meta olarak da işçiyi üretir. Emeğin sonucu elde edilen ürün emeğin karşısına yabancı bir şey, kendini üreten bağımsız bir güç olarak çıkar. Yani emeğin ürünü nesneye aktararak nesnelleştirilmiştir (Özbudun vd., 2008, s.22). Sıddıkzade karakterini güçlendiren kapitalist sistemin çıkarları olduğu gibi ona bağımlı olduğunu düşünen köylülerdir. Çünkü insanlar ondan korkarak onu daha da güçlendirmişler ve efendi konumuna yerleştirmişlerdir. Bu durumda öznelere üzerinde belirleyicilik yani hâkimiyet kazanan bir kişi yaratılmıştır. Bu durum dışarıdan bir dayatma şeklinde tezahür eder. Bu durum bireylerin kendi tercihleri değil iktisadi ve toplumsal koşulların da getirisidir. Sıddıkzade köylülere dışarıdan dayatılan ve onları köleleştiren bir düzen yaratır. Esasında bireylerin köylerinde yaşanan bu yabancılaşma durumunu giderebilmesi, Marx'ın

ifadeleriyle insanları biçimlendiren maddi koşulların bilinçli pratik faaliyetlerle dönüştürülebilmeleri sonucunda sağlanır (Özbudun vd., 2008, s.23). Köylüler üzerinde bir belirleyicilik atfetme eğilimi yabancılaşmaya sebep olur. Köylülerin kendi irade ve eylemlerinden bağımsız olarak “çıkrıklar durur”. Marx’ın teorisine göre emek insanın en dikkate değer faaliyeti olduğuna göre bu yaşam faaliyeti aracılığıyla birey kendisini yaratır. Köylüler çıkrıkları kullanarak yaptıkları dokumalarla işleri ve yaşamları arasında bir bağ kurar. İşlerini gerçekleştirirken bir manada kendilerini de gerçekleştirmiş olurlar. Bu şekilde potansiyellerini açığa çıkararak yaratma güçlerini dışa vururlar. Kısacası tüm benlikleriyle kendilerini iş yoluyla hayata katarlar. Romanda çıkrıkların durması yaşamı da durdurur. Bu da “iş” ediminin yaşamsal faaliyetlerle sıkı bağına işaret eder.

Marx’a göre insanın kendi emeğinin ürününden ve hayat etkinliğinden türsel varlığına yabancılaşmasının doğrudan neticesi insanın insana yabancılaşmasıdır. İnsanlar nasıl kendi kendisiyle çatıyorsa diğer insanlarla da çatışır. İnsanın işiyle, emeğinin ürünüyle ve kendisiyle olan ilişkisinde geçerli olan, insanın diğer insanlarla ilişkilerinde de geçerlidir (Marx, 2018, s.84).

Sıddıkzade sanayileşme ile ortaya çıkan fabrika mallarını elinde bulunduran özel mülk sahibi sınıfı temsil eder. Üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfın sembolüdür. Bir anlamda sermaye ve emek çatışması Sıddıkzade ve köylüler arasındaki ilişkide yansımaları bulur:

“Bir yandan işbölümü, bir yandan da sermaye birikiminin gelişmesiyle, işçi emeğe gittikçe bağımlıdır, üstelik emeğin özel, son derece tek yanlı mekanik bir tarzına bağımlıdır. Böylelikle fiziksel ve manevî baskı altında makinalaşır ve insan olmaktan çıkarak soyut bir etkinlik ve bir mide olurken, bir yandan da piyasa fiyatlarındaki bütün dalgalanmalara, sermaye yatırımlarına ve zenginlerin ruhî durumlarına gitgide daha çok bağımlıdır” (Marx, 2018, s.21).

Sıddıkzade yerli yün ve tezgâhlarda dokunan kumaşlara karşı, fabrika eşyasının yanındadır. El emeğinin yerini makinelerin çarklarının aldığı görülür. İşçinin işiyle insani bağ kurarak oluşturduğu ürünün yerini seri üretimin yapay ürünleri alır. Sıddıkzade tam bir kapitalist mantığıyla yerli üretimin hem karşısında yer alır hem de faiz alarak servetine servet katar. Marx’ın ifadeleriyle “(...) toprak sahibi ve kapitalist, her yerde işçiden üstündür ve işçinin uyacağı yasayı onlar hazırlar” (Marx, 2018, s.24). Sıddıkzade köylülerin kol emeğini makineye bağımlı kılmaktadır. Bu anlamda Sıddıkzade-Hasan çatışması nezdinde sınıf çatışmalarının vurgulandığı söylenebilir. Zira romanda çıkrık ve fabrika olmak üzere iki farklı cephe vardır. Köylü halk fabrika mallarını kullanmayı reddeder.

Zamanla köylüler Hasan’a hak vermeye başlar. Ancak köylüler teselliye yine dergâha sığınmakta bulur. Bu sebeple Hz. Ali’nin olduğuna inanılan türbe dolup taşar. Sıddıkzade’nin karşısında artık dergâh etrafında toplanan köylüler vardır. Bu kalabalık Dudu’nun söylediği hiçbir şeye itiraz etmez ve ona körü körüne bağlanır. Sıddıkzade’nin dergâhın tiftiklerine el koyması onun uğursuz sayılmasına ve kendisine karşı cephe alınmasına sebep olur. Hz. Ali’nin bir gün hiddetiyle çıkagelip köyü harap edeceğinden

korkulur. Ancak köyde Dudu'nun söyledikleri vahiy telakki edilerek bir heyet oluşturulur. Alevi köylerinde büyük bir Hz. Ali korkusu yayılır ve onun ağzından emretmediği sözler yayılır. Köylüler arasında çok fazla bilgi kirliliği yaşanır.

Romanda sosyo-ekonomik buhranlar diğer taraftan Alevi-Sünni çatışmasını doğurur. Dergâh ve çevresinde Alevi köylüler yerli mallarının işlenmesini teşvik amacıyla tekkeye yalnızca mavi don ve beyaz gömlekle gelirler. Kimse fabrikaya ait kumaş giymez. Kadınlar tezgâhları başında çıkırıkları işletirler. Halkın yaşadığı zorluklar onların Dudu ve Esmâ'ya peygamberlik payesi vermesine neden olur. Bu durum ümitsizler için bir çıkış yoludur. Kadınların peygamberliğine inanan halk onların ekseninde yeni bir dünyanın kurulacağını ümit eder. Kadın peygamberlere hoş görünmek isteyenler dokuma almak için birbirleriyle yarışır. Vali idari tedbir olarak dokumacıları işten men eder. Bunun üzerine çıkırıklar susar. Tezgâhların kapanması üzerine evde yiyecek yemekleri dahi kalmayan köylüler açlıktan ölürlür. Köylüler valiliğin önünde toplanarak tezgâhların ellerinden alınmamasını, onları işletmek istediklerini ifade ederler. Vali halkı isyan etmekle suçlar. Müftü ise bu isyana "katli vaciptir." (Ertem, 2020, s.104) fetvasını verir. Yine çıkış yolu Esmâ ve Dudu olur. Kaçış mekânı ise sığınılan sözde Hz. Ali türbesidir.

Sıddıkzade borcunu ödeyemeyen köylülerin çıkırıklarına el koyar. Buna karşın toplanan Hızırklar Heyeti de Sıddıkzade'nin mallarına el koymayı kararlaştırır. Hızırklar Heyeti köylü halkın çıkarlarını koruyan, eşitlikçi bir düzeni imleyen grup, Sıddıkzade ve yöneticiler ise proleterlere karşı bir grup oluşturur. Burada ezilen sınıfın yani proleterlerin üst kesime bir başkaldırısı söz konusudur.

Romanda gelişen olaylar Marx'ın yabancılaşma kuramı doğrultusunda ele alındığında proleter sınıfını temsil eden köylülerin iş güçlerini Sıddıkzade'ye sattığı görülür. Bir bakıma çağdaş işçi sınıfının çalışması yani emeği sattığı mallar olur. Kapitalizmi yaratan proleter sınıftır. Bu sebeple Marx sınıfsız bir toplum yapısını savunur. Anlatı metninde bahsi geçen mücadele de sınıfsız ve eşit bir toplumun ortaya çıkması içindir. Bu durumun en somut örneği romanın sonunda her bireyin ölümle eşitlenmesidir. Tüm kahramanlar romanın sonunda ölürlür. Bir başka deyişle Marx'ın sözünü ettiği sınıfsız toplum yapısı ancak ölümle mümkün olur. Çünkü hem proleter sınıfın temsilcisi sayılan Hasan hem de kapitalizme hizmet eden Sıddıkzade romanın sonunda hayatlarını kaybederler.

Sonuç

Sadri Ertem'in *Çıkırıklar Durunca* romanı kapitalizmin Türk toplumundaki etkilerini yansıtmaya açısından önem arz eder. Romanda emperyalist güçlerin sözcülüğünü yapan Sıddıkzade karakteri üzerinden ortaya çıkan toplumsal çatışmalar konu edilir. Marx'ın yabancılaşma teorisi bağlamında incelenen roman kapital ve işçi sınıfını sembolik açıdan temsil eden pek çok karakter ve olayla örülüdür. Anlatı metninde öz doğasına yabancılaşmış kahramanlar dikkati çeker. Kapitalist sistemin köylü halkı ve dolayısıyla emeği nasıl sömürdüğü yaşanan hadiseler ekseninde okura sunulur. İnsanın kendisine yabancılaşması, diğer insanlarla ve kendisiyle kurduğu ilişkilerde açığa çıkar. Köylü halk fabrika mallarını ve ekonomik gücü elinde bulunduran bir ağanın tahakkümü altındadır.

Sıddıkzade karakteri üzerinden somutlaştırılan kapitalist sistem köylünün verdikçe daha bağımlı olduğu bir sömürü faaliyetini içerir. Ancak Sıddıkzade'nin karşı cephesinde yer alan Hasan da köylülerin sözcülüğünü yapar ve yerli üretimi destekler. O da bir nevi kapitalist sistemin karşısında yer alan proleter sınıfın bilincini temsil eder. Köylüler insani kimliklerini Hasan'ın bilinçli farkındalığı sayesinde satmaktan kurtarılır. Hasan'ın da aralarında bulunduğu köylülerin oluşturduğu heyet yönetime başkaldırı gerçekleştirerek yaşadıkları buhranı aşmak ister.

Sanayi Devrimi'nden sonra Türk toplumunda etkileri görülen kapitalizmin toplumun tüm kesimleri üzerindeki etkisi açıkça ortadadır. Özünden uzaklaşma anlamına gelen yabancılaşma bu minvalde hem bireysel hem de toplumsal buhranlara sebep olur. Kendi irade ve bilincini yönetemeyen, sosyo-ekonomik gücün üst kesimin tekelinde olduğu bir sistemde köylüler Hz. Ali dergâhı adını verdikleri türbeye sığınarak yaşanan hadiselerden uzaklaşmaya çalışırlar. Köyün kadınlarına peygamberlik vasfı vermeye çalışarak dinsel manada da bir yabancılaşma yaşarlar. Bunun temelinde sosyo-ekonomik durumların yer alması romanın Marx'ın yabancılaşma teorisi bağlamında incelenmesini geçerli sebep kılmıştır. Toplumda yaşanan ekonomik sıkıntılar patolojik bireylerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Köylü ve yönetici sınıfı arasında kurulamayan insani bağlar, sömürülen ve ezilen proleterleri oluşturur. İnsani ilişkiler şeyler arası ilişkiye dönüşür. Romanda yabancılaşmış emek, işçi-işveren çatışması, meta fetişizmi, özel mülk sahibi ve proleter sınıfın varlığı eserin Marx'ın yabancılaşma teorisi açısından çözümlenmeye uygun olduğunun göstergesidir. Köylülerin sömürü karşısında pasif kalması, Hz. Ali türbesinden medet ummaları, Sıddıkzade'ye karşı mücadeleye girişmek isteyen Hasan'a destek olmamaları ve kendi iradeleri dışındaki güçlere boyun eğmeleri özünden uzaklaştıklarının yani yabancılaştıklarının göstergesidir. İnsanların emperyal güçler karşısındaki acizliği ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayamamaları dinsel bir boyuta evrilerek yabancılaşma durumunu inanç alanına taşır. Sıddıkzade köylüyü sömüren, dokuma tezgâhlarını elinden alan ve çıkrıklarını susturan bir kapitalisti temsil eder. Sembolik açıdan okunduğunda köylü halk o dönemin Türk toplumunun endüstriyel gelişmeler neticesinde dış devletlere olan bağımlılığını simgeler. Onlar da Türk toplumu gibi seri üretimi destekleyen kapitale yani Sıddıkzade'ye bağımlı kılınmıştır.

Sıddıkzade ve Hasan karakterleri üzerinden Marx'ın kuramında yer alan işçi ve iş veren sınıfı arasındaki çatışma gözlemlenebilir. Yabancılaşmanın ortadan kaldırılması Marx'ın yabancılaşma teorisine göre her insanın eşit şartlarda olduğu, sınıfsız bir toplum yapısıyla mümkündür. Romanda bu durumun gerçekleşmesi mümkün olmadığı için herkesin ölümüyle biten bir sona ulaşılır. Sadri Ertem'in tarihe, dine ve topluma olan ideolojik yaklaşımı ve özü inkârı da farklı bir bakış açısıyla irdelendiğinde yabancılaşmanın sebebi olarak görülebilir. Bu açıdan yazar cephesinden farklı bir yabancılaşma durumu ortaya çıkabilir.

Kaynaklar | References

- Akarsu, B. (1979). Çağdaş felsefe. Millî Eğitim Basımevi.
- Akdeniz, B. E. (2017). J.P.Sartre'da yabancılaşma fenomeni. Pales Yayınları.
- Bayhan, V. (1992). Üniversite gençliğinde anomi ve yabancılaşma. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Budak, S. (2021). Psikoloji sözlüğü. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Cevizci, A. (2018). Felsefe tarihi/ Thales'ten Baudrillard'a. Say Yayınları.
- Ertem, S. (2020). Çıkrıklar durunca. Kor Kitap.
- Ertoý, M. (2007). Yabancılaşma kader mi, tercih mi? Lotus Yayınları.
- Fromm, E. (2015). Yeni bir insan yeni bir toplum. (Çev. N. Arat). Say Yayınları.
- Fromm, E. (2016). Marx'ın insan anlayışı. (Çev. K.H. Ökten). Say Yayınları
- Fromm, E. (2019). Sahip olmak ya da olmamak. (Çev. A. Arıtan). Say Yayınları.
- Gündüz vd. (1999). Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı ders notları. Bakanlar Media.
- Karaca, F. (2014). Yabancılaşma ve din/ dinsel yabancılaşmanın sosyal psikolojik analizi. Çamlıca Yayınları
- Kılıç, S. (1998). Yabancılaşma insana karşı toplumsal süreç. Rahmet Yayıncılık.
- Kızıltan, G. S. (1986). Kişinin silinen yüzü çağımızda yabancılaşma sorunu. Metis Yayınları.
- Marshall, G. (2005). Sosyoloji sözlüğü. (Çev: O. Akınhay ve D. Kömürcü). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (2003). Kapital 1. cilt. (Çev. A. Bilgi). Eriş Yayınları.
- Marx, K. (2017). Yabancılaşma. (Çev. K. Somer vd.). Sol Yayınları.
- Marx, K. (2018). 1844 El yazmaları. (Çev. M. Belge). Birikim Yayınları.
- Necatigil, B. (2002). Edebiyatımızda isimler sözlüğü. Varlık Yayınları.
- Ollman, B. (2012). Yabancılaşma Marx'ın kapitalist toplumdaki insan anlayışı. (Çev. A. Kars). Yordam Kitap.
- Özel, İ. (2022). Üç Zor Mesele Teknik-Medeniyet-Yabancılaşma. Tam İstiklâl Yayıncılık Ortaklığı.
- Özbudun, S., Markus, G., ve Demirer, T. (2008). Yabancılaşma ve... Ütopya Yayınevi.
- Pappenheim, F. (2002). Modern insanın yabancılaşması. (Çev. S. Ak). Phoenix Yayınları.
- Sazyek, H. (2008). Abdülhak Şinasi Hisar'ın romanlarında özel yabancılaşma. Akçağ Yayınları.

- Solok, C. K. (2016). Türk edebiyatında hikâye ve roman 1859-1959. Kapı Yayınları.
- Swain, D. (2013). Marx'ın teorisine bir giriş yabancılaşma. (Çev. H. T. Urbarlı). Durak Yayınları.
- Tuğcu, T. (2002). Yabancılaşma problemi hristiyanlığın ve marksizmin kökleri. Alesta Yayınları.
- Tunalı, İ. (2019). Marksist estetik. Fol Yayınları.
- Ünlü, M. ve Özcan, Ö. (1988). Cumhuriyet kuruluş dönemi 1923-1940 20. yüzyıl Türk edebiyatı. İnkılâp Kitabevi.